

III. TÉTEL

A „MOZGÁSBÓL” VETT ISTENÉRV

A mozgásból vagy változásból kiinduló istenérvet az ókortól kezdve ismerték. Az istenérv egyik középkori változatát Aquinói Szent Tamás († 1274) *Summa theologiae* című művében találjuk (I. q. 2 a. 3). A filozófus azt állítja, hogy Isten létét „öt úton” (módon) lehet bizonyítani. A mozgásból vett istenbizonyíték az „öt út” közül az első.

1) Az érv megfogalmazása Szent Tamásnál

Az érv *logikája*:

A) A világban van mozgás.

B) Mindazt, ami mozog, valami más mozgatja: a világban a mozgatók és mozgatottak kétféle sorával találkozunk.

C) Mivel a lényegileg egymás alá rendelt mozgatók sorában nem lehet a végtelenbe menni, föl kell tételeznünk valamiféle első mozdulatlan mozgatót, akit Istennek nevezünk.

Az érv *kifejtése*:

A) Szent Tamás öt istenérvének első tagja abból indul ki, hogy a mozgás tapasztalati tény:

Mozgáson (lat. *motus*) Aquinói Tamás Arisztotelészhez († Kr. e. 322) hasonlóan nemcsak a hely- és helyzetváltoztató mozgást érti, hanem a kifejezést tág értelemben használja, és mindenfajta változást mozgásnak nevez. Így mozgás a lényegi változás (keletkezés, pusztulás), a mennyiségi változás (növekedés, fogyás), a járulékos minőségi változás (a szín, a hang, az íz stb. változása) és a hely-, illetve helyzetváltoztató mozgás. Ezekhez hasonlóan mozgásnak tekintendők a tevékenység különféle fajtái, így az ész és az akarat műveletei is.

A tág értelemben vett mozgás, azaz változás fogalmát Szent Tamás a következő módon írja körül: a mozgás a lehetőségi létnek mint lehetőségi létnek a megvalósulása, „mozgatni ugyanis nem más, mint valamit lehetőségi létből megvalósult létbe vezetni” (I q. 2 a. 3). A mozgás a létező lehetőségi létének befejezetlen megvalósulása, vagyis a lehetőségi lét átmenete a megvalósultságba.

Példa: a lehetőség szerint meleg víz a melegedés szempontjából még nincs mozgásban; amikor pedig már ténylegesen meleg, akkor már nincs mozgásban. Melegítés közben azonban mozog: megvalósultságban van korábbi képességi melegségére nézve, és lehetőségben van a további megvalósult melegségre nézve. Éppen ez a mozgás: egyszerre megvalósultság és lehetőség, a kettő dinamikus keveréke.

A mozgás oka mindig valamilyen valós lét, amely a lehetőségi létet valóságba viszi. Ez másként fogalmazva azt jelenti, hogy a mozgás oka mindig a filozófiai értelemben vett forma. Az arisztotelészi tanokat követő Szent Tamás

szerint minden e világi létező forma és anyag egysége. A filozófiai értelemben vett forma a létező érthető lételve (érthető szerkezete, programja, amely alapján felépül és tevékenykedik); a forma azonos a valós léttel. Az anyag a forma kiegészítő lételveként valamiféle homályos, zavaros, nem érthető létösszetevő, amely azonos a képességi vagy lehetőségi léttel. A mozgató ok mindig a valós léttel azonos forma, amely mozgatja a létező képességi létével azonos anyagát.

B) Az arisztotelészi álláspontot követő Aquinói Tamás általános érvényű alapelvnek tartja, hogy mindazt, ami mozog, más mozgatja (lat. *omne quod movetur ab alio movetur*). Ez az alapelv a mozgatók és mozgatottak kétféle sorát föltételezi.

Ahol mozgást tapasztalunk, ott a „mindazt, ami mozog, más mozgatja” elv értelmében mozgatók és mozgatottak sorait kell föltételeznünk. A mozgatott létezőn belüli vagy kívüli megvalósultság ugyanis csak abban az esetben mozgathat, ha közben maga is átmegy az elsődleges megvalósultság (lat. *actus primus*) állapotából a második valóság (lat. *actus secundus*) állapotába. Ez azonban azt jelenti, hogy maga is mozgatóra szorul, és így tovább.

Szent Tamás szerint a szoros értelemben vett önmozgás lehetetlen: ha ugyanis valami szoros értelemben mozgatná önmagát, egyszerre kellene ugyanabból a szempontból lehetőségben és megvalósultságban lennie – ez azonban képtelenség. – A tág értelemben vett önmozgás azonban lehetséges, mert ebben az esetben is érvényre jut az elv: „mindazt, ami mozog, valami más mozgatja”. Az élőlény önmozgásának az a magyarázata (vö. *Summa theologiae* III q. 32 a. 4), hogy az élőlény aktív metafizikai összetevője (a forma, a lélek vagy megvalósultság) mozgatja az élőlény passzív metafizikai összetevőjét (anyagát vagy lehetőségi létét).

Mivel a mozgató okok kétféle módon kapcsolódhatnak egymáshoz, a mozgatók és mozgatottak sora is kétféle lehet: a járulékosan (lat. *per accidens*) összekapcsolódó mozgató okok és a lényegileg (lat. *per se*) egymás alá rendelődő mozgató okok láncolata (vö. *De veritate* q. 2 a. 10).

A járulékosan összekapcsolódó mozgató okok sorának jellemzői: 1) Az első ok csak mellékesen befolyásolja a második mozgató ok működését. 2) Az első és a második mozgató okok ontológiailag azonos szinten helyezkednek el: mindegyik érzékelhető (empirikus) valóság. 3) Az első mozgató oknak nem kell ténylegesen jelen lennie ahhoz, hogy a második ok kifejttesse mozgató tevékenységét.

Példák:

A magzat fejlődése természeti mozgás. Ezt a mozgást olyan egymásra ható empirikus okok (atomok, molekulák, sejtek stb.) okozzák, amelyeknek sora beláthatatlan. Annak az anyagi részecskének, amely a határtalan világegyetemben elindította ezt az oksági láncot, nem kell jelen lennie a magzat fejlődésének idején.

Amikor a ceruzát tartó kéz papírra veti az értelmes szöveget, ez is „mozgás”. E mozgás empirikus okai (ceruza, kéz, idegek, molekulák, atomok stb.) is beláthatatlan sort alkotnak, és a mozgást kiváltó első oknak nem kell jelen lennie a szöveg megjelenésének idején.

A *lényegileg* egymás alá rendelt mozgató okok sorának jellemzői: 1) A második mozgató (akár egy, akár több második van) lényegileg rendelődik alá az elsőnek, azaz csak az első ok erejében hozhatja létre a kívánt mozgást. 2) E sorban a mozgató okok ontológiailag felülmúlják egymást és a járulékosan összekapcsolódó mozgató okokat: érthető programok vagy szellemi valóságok gyanánt az érzékfeletti (metempirikus) világba tartoznak. 3) E sorban az első oknak ténylegesen jelen kell lennie a második okok mozgató tevékenysége idején.

Példák:

A magzat fejlődését (mozgását) az egymásra ható empirikus okok (atomok, molekulák, sejtek stb.) csak részben magyarázzák, mert nem adják meg a mozgás rendezettségének okát. Fel kell tételeznünk a rend fenntartását és növelését eredményező érzékfeletti mozgatók sorát. Ebbe a sorba tartozik az anyai szervezet érthető programja, az anya életét biztosító ökológiai rendszer logikája, a naprendszer logikája stb. Szent Tamás ezeken a mozgatókon, amelyeket többnyire az ég hője, az égítést, a Nap, az ég ereje vagy az angyalok tevékenysége szimbolikus kifejezésekkel illet, tiszta formákat (logikai struktúrákat) ért. Egyben azt is állítja, hogy e programok figyelembe vétele nélkül nem tudnánk elégséges magyarázatot adni a rendet növelő mozgásra.

Az értelmes szöveg papírra kerülése is mozgás. A járulékosan összekapcsolódó empirikus mozgató okok (ceruza, kéz, idegek, molekulák, atomok stb.) csak részben magyarázzák az értelmes szöveg megjelenését. Fel kell tételeznünk, hogy az empirikus okok működését érzékfeletti mozgató okok (akarat, lélek stb.) szabályozzák. Ezek az okok érthető program gyanánt ontológiailag felülmúlják az érzékelhető létezőkből (ceruza, kéz, idegek, molekulák, atomok stb.) álló második okok sorozatát. Ha a lelket tekintjük első oknak (bár ez is mozgatóra szorul), azt kell mondanunk, hogy ennek az oknak közvetve vagy közvetlenül jelen kell lennie a második okok tevékenysége, illetve az értelmes szöveg papírra vetülésének idején.

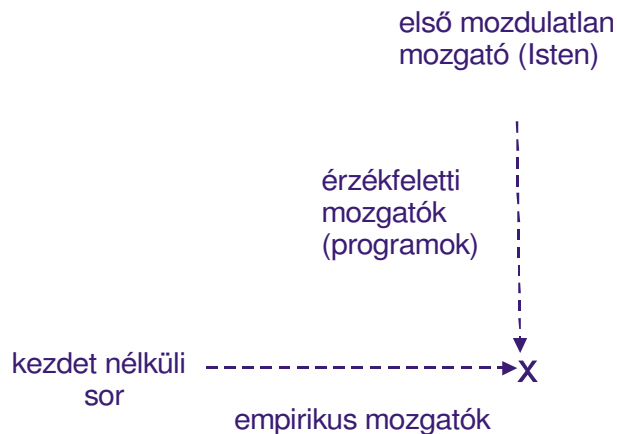
A természeti és az akarattól függő mozgások magyarázatában mindkét típusú oksági láncot figyelembe kell vennünk, azaz mind az érzékelhető (empirikus) létezők, mind az érzékfeletti (metempirikus) formák, programok működésére tekintettel kell lennünk. Az empirikus mozgató okok sora azonos azzal, amelyet Szent Tamás járulékosan összekapcsolódó mozgató okok sorának nevez, a metempirikus mozgató okok sora pedig azonos a lényegileg egymás alá rendelt mozgató okok sorával.

C) Mivel a lényegileg egymás alá rendelt mozgató okok sorában nem lehet a végtelenbe menni, el kell jutnunk valamiféle első mozdulatlan mozgatóhoz, akit Istennek nevezünk.

Ha a lényegileg egymás alá rendelt mozgatók sorát a végtelenbe nyújtánánk, csak a mozgás elégtelen alapjait sokszoroznánk, és nem tudnánk értelmes magyarázatot adni a rendet növelő vagy az akarattól függő mozgásokra. Szent Tamás érve tehát nem arra a feltevésre épül, hogy a képességileg végtelen matematikai sor lehetetlen, hiszen az empirikus mozgató okok sorában nem zárja ki, hogy e sornak esetleg nincs első tagja (vö. a világ időbeli végtelenségének lehetőségéről szóló tanítással: I q. 46 a. 2).

A lényegileg egymás alá rendelt okok sorában azért zárja ki a végtelen sor lehetőségét, mert ha itt is megengedné, fel kellene adnia azt az előfeltevést, hogy a valóság érthető, s elvileg mindenre magyarázatot lehet adni.

Az ábrán a vízszintes irányú vonalkák az érzékelhető (empirikus) mozgató okokat szimbolizálják, a függőleges irányban lévő vonalak pedig az érzékfeletti (metempirikus) mozgatókat jelképezik.

A lényegileg egymás alá rendelt mozgatók sora mind a természeti, mind az akarattól függő mozgások esetében az első mozdulatlan mozgatóhoz (Istenhez) vezet.

Példák:

Ha a magzat fejlődésének természeti mozgását szabályozó okok (az anyai szervezet logikája, az anya életteréül szolgáló ökológiai rendszer logikája, a naprendszer, a tejútrendszer érthető szerkezete stb.) sorában nem jutnánk el az első mozdulatlan mozgatóhoz (Istenhez), a magzati fejlődés logikus mozgására nem tudnánk értelmes magyarázatot adni.

Ha nem feltételeznénk, hogy az értelmes lelket (s az akarat képességét) végtelen értéként a mozdulatlan mozgató (Isten) mozgatja, egyrészt nem tudnánk megmagyarázni, hogy az akarat hogyan kerül az írni nem akarás állapotából az írni akarás állapotába, másrészt érthetetlen maradna, hogy az akarat hogyan maradhat szabad. Ha ellenben föltételezzük az isteni mozdulatlan mozgatót, beláthatjuk: az emberi akarat mozoghat (akarásba lendülhet) anélkül, hogy elveszítené szabadságát. Isten ugyanis úgy mozgatja az akaratot, hogy önmaga (a végtelen érték) felé lendíti szükségszerűen, de szabadon hagyja a véges értékekkel szemben. Az isteni mozgás lényege abban áll, hogy az ember szabad és öntevékeny akarását eredményezi.

Megjegyzések: Szent Tamás a mozdulatlan mozgatóról (lat. *primum movens immobile*) azt állítja, hogy nincs benne lehetőségi lét, azaz ténylegesen végtelen és minden szempontból szintiszta megvalósultság (lat. *actus purus*). – A mozgásból vett istenért egyetlen „gyenge pontja” az az előfeltevés, hogy a valóság egésze érthető. Ez az előfeltevés ugyanis minden kétséget kizáróan sem nem bizonyítható, sem nem cáfolható.

2) Ellenvetések és válaszok

A mozgásból vett istenbizonyítékot nem mindenki tartja meggyőzőnek. Az érv ellenfelei vagy a mozgástörvényt (mindazt, ami mozog, más mozgatja) értik félre, vagy azt a tételt vonják kétségbe, hogy a lényegileg alárendelt mozgató okok sorában nem lehet a végtelenbe menni.

a) *J. Duns Scotus* († 1308) – írországi ferences filozófus és teológus – nem tartja általános érvényűnek a mozgástörvényt. Azt állítja: vannak olyan mozgató okok, amelyek virtuális (erő szerinti) megvalósultságban vannak bizonyos állapotokra nézve, azaz külső mozgató nélkül is létre tudják hozni ezeket az állapotokat (például a magból önerejében képes kibontakozni a növény). – *Válasz*: Duns Scotus nem veszi figyelembe, hogy a virtuális megvalósultság is megvalósultság, és ez viszi valóságba a lehetőségi létet. Másrészt elkerüli figyelmét az a tény, hogy a virtuális megvalósultság működésbe lépéséhez is kell valami mozgató (akadályeltávolító, kioldó) tényező, illetve szükséges annak a programnak hatása is, amelynek alapján például az önerejében kibontakozó mag „önmagát mozgatja”.

b) *Fr. Suarez* († 1617) – spanyol jezsuita filozófus és teológus – elutasítja Szent Tamás érvét. Az a véleménye, hogy a „mindazt, ami mozog, más mozgatja” elv nem érvényes a mozgás minden fajtájára, és úgy gondolja, az érv nem vezet szükségszerűen szellemi természetű első mozgatóhoz. – *Válasz*: Suarez félreérti Tamás kifejezéseit: nem gondol arra, hogy Szent Tamásnál a mozgató okok közé nem csupán az empirikus létezők tartoznak, hanem az érthető (és önmagukban véve nem érzékelhető) formák, programok is. Az is elkerüli figyelmét, hogy a rendet fenntartó vagy növelő természeti mozgások, valamint az emberi akarat mozgásai értelmes első mozgatóra utalnak.

c) A *dialektikus materializmus* képviselői elutasítják a mozgásból vett istenérvet. K. Marx († 1883), Fr. Engels († 1895) és V. I. Lenin († 1924) két axióma (bizonyítás nélküli előfeltevés) hangoztatásával akarja kiküszöbölni az első mozgatót. Egyik állításuk szerint az anyagnak lényegi, elidegeníthetetlen tulajdonsága az önmozgás (Engels szerint az ellentétek egységének és harcának dialektikus törvénye egyetemes érvényű). Másik állításuk azt mondja ki, hogy az anyagi világ örök, és így nincs szükség a mozgás első megindítójára. – *Válasz*: Ha elfogadjuk az első állítás igazát, az anyag „önmozgása” ebben az esetben is további magyarázatra szorul. Az ellentétek egységének és harcának törvénye ugyanis csak leírja, de nem magyarázza a mozgást; s főleg nem ad magyarázatot a rendet növelő mozgásokra. Ha a második állítás alapján elfogadjuk a világ örökkévalóságának tételét (filozófiai szempontból Szent Tamás sem zárta ki ennek lehetőségét), ez egyenértékű azzal, hogy a mozgatók és mozgatottak empirikus sorának végtelenségét föltételezzük. A rendet fenntartó és növelő mozgások magyarázatához azonban még így is szükséges a mozdulatlan mozgató: ha ugyanis a rendet fenntartó vagy növelő mozgató okok (formák) sorában egyetlen mozgató sem bírja önmagában mozgásának teljes magyarázatát, akkor a

végtelen sor egésze sem fogja önmagában bírni mozgásának elégséges alapját. – Szent Tamás érve nem arra épül, hogy a mozgásnak valamikor kezdődnie kellett, hanem arra, hogy a mozgás (különösen a rendszert alkotó és a rendet növelő mozgás) minden pillanatban elégséges alapot követel. A mozdulatlan mozgató természetesen nem az empirikus okok sorának elején áll, hanem „fölötte”.

d) A *modern logika* oldaláról többnyire azzal támadják az érvet, hogy a végtelen sorban nincs ellentmondás, és ezért helytelen Szent Tamásnak az az állítása, hogy a lényegileg alárendelt mozgatók sorában nem lehet a végtelenbe menni. – *Válasz:* A mozgatóknak és a mozgatottaknak abban a végtelen sorában, amelyben minden tagot egy előtte álló mozgató, valóban nincs ellentmondás. Az is igaz, hogy az ilyen sornak nincs eleje. Mindezt azonban Aquinói Tamás is tudta! A középkori filozófus nem a végtelen sorozat lehetőségét vitatta, hanem a konkrét és rendet növelő mozgásokra akart elégséges magyarázatot adni. Márpedig egy olyan végtelen sorozat, amelyben egyetlen tag sem hordozza önmagában mozgásának elégséges alapját, sosem adhat teljes magyarázatot az itt és most létrejövő konkrét mozgásra.

e) *Emmanuel Le Roy* († 1954), francia filozófus nyomán többen azt kifogásolják, hogy ez az érv valamiféle sztatikus, merev és élettelen abszolútumra vezeti vissza a mozgást. – *Válasz:* Kétségtelen, hogy a „mozdulatlan mozgató” problematikus határfogalom. A mozdulatlanság hallatán ugyanis élettelen valóságokra gondolunk. Ám a mozdulatlan mozgató, a színtiszta valóság (lat. *actus purus*) Szent Tamás szerint nem valamiféle élettelen létalap, hanem végtelen élet és lendület, amelyet filozófiai fogalmakkal nem tudunk megfelelő módon leírni. Ezért a mozdulatlan mozgató vagy a tiszta valóság kifejezések nem adnak világos információt Istenről, hanem inkább az ő felfoghatatlanságára utalnak. E ténnyel már az istenértv ókori megfogalmazója, Arisztotelész is tisztában volt, hiszen a mozdulatlan mozgatót, illetve mozgató tevékenységét ő is csak hasonlattal tudta leírni: a mozgatatlan mozgató úgy mozgat, mint ahogyan a szeretett személy mozgatja azokat, akik szeretik őt (vö. *Metaphüsika* 1072 b).